

Kulturmiljøer i Varde Kommune

Af Holger Grumme Nielsen

Museet for Varde By og Omegn har gennem de sidste år haft til opgave at registrere en række kulturmiljøer for Varde Kommune. Tidligere har det fx været emner som Hanssinelund, Letbæk Mølle, Hesselmed og en række større og mindre bebyggelser i kommunen. I 2014 blev museet bestilt til at registrere Starup by og Hennebjerg. Igennem arbejdet ansueliggøres, hvilke gamle bygninger og anlæg vi skal være særlige opmærksomme på, fordi de er i besiddelse af stor fortælleleværdi om egnens historie. Det primære formål med registreringen er at give kommunen en række værktøjer til at behandle disse områder og bevidstgøre dem om de særlige karaktertræk og særpræg, der gør sig gældende. Samtidig vil det være glædeligt,

hvis lokalbefolkningen ved en øget bevidsthed om deres område og dets historie får lyst til at kende området bedre samt får en større forståelse for egnens traditionelle styrker og værdier. En øget bevidsthed om et lokalområde er givetvis også med til at styrke lokalbefolkningens stolthed og livsglæde over deres hjemegn. Herved bliver borgerne gode ambassadører for området og øjensynliggør Varde Kommune som et attraktivt sted at leve.

Definitionen: Ved et kulturmiljø forstås et geografisk afgrænset område, der på forskellig vis afspejler væsentlige træk i egnens samfundsmæssige udvikling.

Holger Grumme Nielsen kan kontaktes på hgn@vardemuseum.dk



Starup by

Kulturmiljø, Varde nr. 29

Landsbyen Starup ligger mellem Esbjerg Bakkeø og Ølgod Bakkeø i et let kuperet terræn på begge sider af Holme Å. Generelt er overfladen i sognet ret flad, hvor det højeste punkt er Haldbjerg i Vestterp 53 meter over havoverflade. Området er domineret af Holme Ådal med de tilstødende bækløb. Engarealerne følger lavningerne ved åen og vandløbene. Herudover er området præget af landbrugsarealer, ligesom der er store plantager på den tidligere hede.

Starup har været beboet siden stenalderen, hvilket de mange gravhøje vidner om. Den lille landsbykirke, der ligger på en bakke i engene, er opført i 1100-tallet og bygget af granitkvadre og marksten. Ved kirken ligger også den hellige Skt. Syllatzes Kilde, hvortil syge og krøblinger valfartede i middelalderen. Netop kirken og kilden er nok de mest interessante kulturmiljøer i Starup, men da begge dele er beskyttet af forskellige fredninger og dermed ikke i risiko for at blive ændret, er de udeladt af denne registrering.

Byen nævnes første gang i 1472, og sognet bestod tidligere af syv små landsbyer (ejerlav), hvoraf Nr.- og Sdr. Starup er behandlet her.¹



Det mest intakte ved Sdr. Starup og Nr. Starup er vejforløbet ned mod broen og bebyggelsen på begge sider af vejen, som bør opretholdes. Byggelinjen langs Smedebakken nord for åen er med til at definere vejforløbet.

Landsbyen Sdr. Starup bestod tidligere af tre-fem gårde på sydsiden af Holme Å og øst for kirken. Ved udflytningen i begyndelsen af 1800-tallet blev Anneksgården liggende tilbage. Denne gård var Starup Sogns del af præstens løn. Præsten kunne så bortfæste den og indkassere indtægterne. Anneksgården havde i begyndelsen af 1800-tallet bevilling til at drive handel. At der netop blev handlet fra denne gård hænger sammen med dens beliggenhed tæt ved broen over Holme Å. Flere steder langs Holme Å har der været vadesteder, men ved kirken har der siden middelalderen været bygget en bro over åen. Broen medførte, at der var megen færdsel på dette sted, hvilket gjorde det oplagt at drive handel her. Mens der altså blev



Nord for åen er der meget få bygninger, der i sig selv er bevaringsværdige. Dog har den gamle skolebygning fra 1838 stadig bevaringsmæssige kvaliteter og fremstår med undtagelse af vinduerne som i 1874.





drevet handel fra Anneksgården på sydsiden af åen, blev der allerede i 1800-tallet drevet handel fra Krogården på nordsiden af åen. Krogården var særligt besøgt af pottemændene, og ejeren havde både spiritusbevilling og handelsbevilling.²

I takt med befolkningsvæksten steg handlen også på begge sider af åen. Således opførte man på sydsiden af åen et forsamlingshus i år 1900. Bygningen, der tillige kom til at indeholde den første brugsforening, blev opført af maskinfremstillede mursten som den første bygning i sognet. Desuden blev der også opført smedje her. På nordsiden af åen blev der ligeledes opført en række bygninger, hvorfra der blev drevet handel. Eksempelvis blev der i 1909 opført en toetagers bygning med købmandsforretning med tilhørende foderstofforretning, manufakturhandel og skomagerforretning. På første sal var der udlejet et værelse til postkusken fra Varde. Desuden blev der bygget en



Brugsbygningen fra 1928 fremstår original (med undtagelse af udstillingsvinduer), og er med til at give hjørnet mellem Hovborgvej og Jernbaneallé den specielle karakter. Langs jernbanen findes et byforløb, der bærer præg af andelsbyggeri samt stationsbygningen og en lang række private forretninger.

slagterforretning her. Færdselsåren tæt ved broen og åen betød også, at skolen blev anlagt her. Tilbage i 1838 blev den første skolebygning opført ved åen, men i 1900 flyttede man skolen tættere på Smedebakken, da vejen var ved at udvikle sig til en egentlig forretningsgade.³

I 1909 besluttede sognerådet at betale 15.200 kr. for at få en station i sognet når Bramminge-Grindsted banen blev anlagt. I 1916 blev stationsbygningen taget i brug. Bygningen blev indrettet med læsserampe til kreaturer, svin, roer, tørv, formbrændsel, æg mm. Desuden var der venteværelse med toilet, billetluge, kontor og posthus. Udgifterne blev betalt allerede det første år, fordi der under krigen var stor efterspørgsel på tørv. Til gengæld kunne man få mergel bragt til sognet, hvilket gav en øget mulighed for hedeopdyrkning.⁴

Anlæggelsen af jernbanen medførte en opgangstid for sognet. Der blev bygget ny skole, og en lang række forretninger flyttede op til den nye stationsbygning, ligesom brugsforeningen fik egne lokaler her. Langs med jernbanen voksede der på kort tid en gade frem. Denne gade blev til byens centrum, og her blomstrede forretningslivet. Bl.a. blev der bygget nyt hotel, og smedeværkstedet flyttede hertil. Desuden blev der etableret slagterforretning, hvor kødet kom som halve grise med jernbanen fra Grindsted for efterfølgende at blive parteret i forretningen. Yderligere opstod der frisør- og barbersalon, skrædderforretning, hattebutik, boghandel, tømrerforretninger, sæbeforretninger, købmand og forskellige kioskforretninger. Endelig flyttede møllen med tilhørende foderstof hertil i 1916.⁵

Jernbanen betød også mulighed for forskellige industrielle tiltag i mindre format. Eksempelvis blev der indrettet et værksted i en ejendom tæt på brugsen, hvor man gennem en årrække fremstillede trælegetøj. Legetøjet blev pakket i gamle kartoffelsække, sendt med jernbanen og solgt via Daells Varehus. Et andet tiltag var Seebergs Møbelfabrik, der i mange år var byens største arbejdsplads med 12-15 ansatte. Møblerne blev solgt direkte fra fabrikens udstillingslokaler eller sendt med jernbanen.⁶



Østergaard lå før udstykningen inde i byen, men blev i 1794 udflyttet til sin nuværende placering i udkanten af stationsbyen. De nuværende bygninger indeholder elementer fra 1827, men bygningen blev ombygget i 1888. Bygningskomplekset, der er et enestående eksempel på en vestjysk udflyttergård, har beholdt sin særlige karakter og er i besiddelse af en originalitet og helhed, der sjældent ses på disse egne.

Som i så mange andre landsbyer lukkede de fleste forretninger i Starup op gennem 1960'erne og 1970'erne. Jernbanen og stationen blev nedlagt i 1971, og i dag har næsten alle de gamle bygninger fra stationsbyens første generation mistet deres forretningspræg (udstillingsvinduer, læsseramper m.m.). Mens de fleste bygninger i Sdr. Starup og Nr. Starup er fjernet, findes der stadig flere gamle bygninger i stationsbyen, med god fortælleværdi og arkitektoniske spændende detaljer.

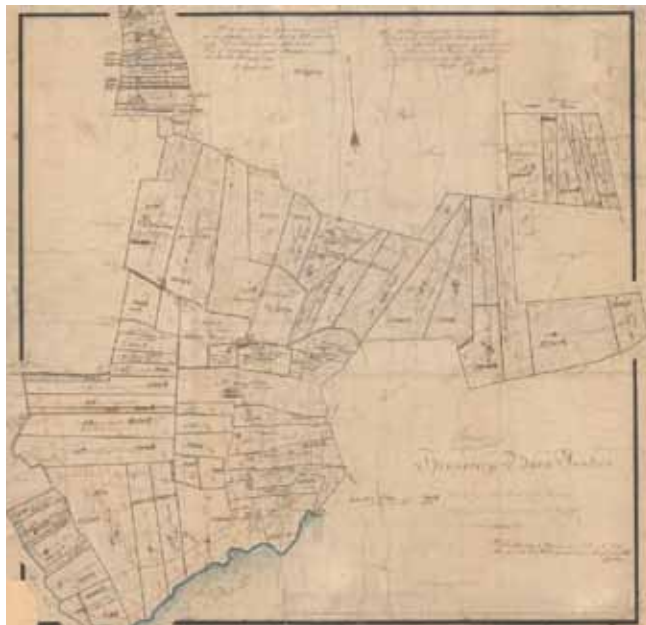
Noter

1. L.S. Jespersen: *Starup Sogn. Spredte træk af et hedesogns historie*. Starup 1920, s. 19.
2. Jespersen, s. 43ff.
3. Jespersen, s. 79ff.
4. Harald Nielsen: *Starup Sogn. Spredte træk af et hedesogns historie*. Starup 1972, s. 181f.
5. Nielsen, s. 182
6. Optegnelser i Starup Sogns Lokalhistoriske arkiv 1982.

Hennebjerg

Kulturmiljø, Varde nr. 37

De gode enge ved Rolf sø og Stausø kombineret med den gode markjord har medført, at Hennebjerg gennem tiden har givet højere indtægter end områdets øvrige gårde. Dette ses ved, at der oprindeligt var forholdsvis mange gårde og meget få huse i Hennebjerg, ligesom gårdene ved matrikuleringen i 1682 blev sat noget højere i hartkorn end sognets øvrige distrikter. Endelig gik Hennebjerg også under navnet "smørhullet" i ældre tid. Til gengæld levede beboerne tidligere ret afskåret fra omverdenen,



Gamle landkort vidner om, hvor statisk vejforløbene og bebyggelsen har været på Hennebjerg siden 1800-tallet. De gamle vejforløb og bebyggelsen bør opretholdes og skånes for yderligere bebyggelser.

særligt i vinterhalvåret, hvor de våde enge, moser og søer besværliggjorde transport til og fra området. Den eneste færdselsvej var over Klinting, og i vinterhalvåret er det næppe sandsynligt, man er kommet ret meget hjemmefra.

I middelalderen er oplysninger om Hennebjerg meget begrænset. Vi ved imidlertid fra kirkens regnskab over "Sjælegavekorn", at der allerede i katolsk tid lå fem gårde på Hennebjerg. Lidt mere information får vi, når vi kommer frem til 1682. De skriftlige kilder vidner om, at der på dette tidspunkt fandtes ni gårde og to huse på Hennebjerg og, at landsbyen havde 154,2 tdr. opdyrket jord, som leverede 25,59 tdr. hartkorn. På grund af geografien lå gårdene ikke sammenklumpet, men derimod i en lige linje syd-nord med undtagelse af to ejendomme. Omkring år 1800-var der 12 gårde, som blev beboet af 12-13 familier. I perioden fra 1787 til 1801 voksede antallet af beboere fra 57 personer inkl. børn til 74 personer i 1801. Befolkningstilvæksten betød, at de 12 gamle gårde alle blev udstykket op gennem 1800-tallet, således at der i 1910 var 26 ejendomme på Hennebjerg.¹

Udstykningen af ejendommene hænger givetvis også sammen med afvandingen af Rolf sø. Den første afvanding blev gennemført i 1852, efter at der var indgået overenskomst mellem lodsejerne og ejerne af Henne Mølle, Andreas Tranberg og K.L. Knudsen. Afvandingen var forholdsvis simpel, idet den kun fordrede en uddybning og regulering af Fidde Strøm. Herved blev søen nogenlunde tørlagt, og den tidligere søbund blev indtaget til gode græsningsarealer. De gårdejere på Hennebjerg, som havde arealer ned til Rolf sø, tilsluttede sig afvandingen mod, at de sammen med de øvrige lodsejere fik halvdelen af søens tørlagte areal. Herefter blev man enige om i fællesskab at udleje arealet til høslæt og eftergræsning mod at dele overskuddet forholdsvismæssigt. Priserne for lejen af engarealerne Rolf sø var ofte ret høje, fordi arealerne lå tæt på bl.a. Hennebjerg.²

Frem til Anden Verdenskrig var den gode enghøen en nødvendighed for bønderne på Hennebjerg, da det stort set var den eneste form for vinterfoder, de havde til husdyrene. Beboerne på Hennebjerg havde ud over landbruget

en lang række muligheder for at supplere indtægterne. Således var der på matrikel 8a i perioder både købmandsforretning og brevsamlingssted i slutningen af 1850'erne. På matrikel 13 byggede ejeren omkring midten af 1800-tallet en lille teglovn til fremstilling af teglsten. Disse blev bl.a. brugt til genopbygningen af gårdene i Hennebjerg og til de gårde, som blev udstykket. Da jorden også var egnet til maltbyg, havde man på matrikel 4 opført en malkølle. Endelig ved vi, at flere af Hennebjergs beboere investerede i både og således skaffede sig biindtægter ved salg af fisk. Samlet set er der dog tale om bierhverv, som måske nok kunne supplere indtægterne, men ellers har der primært været tale om fremstilling til eget forbrug.³

I dag er Hennebjerg karakteristisk ved, at gårdene aldrig er flyttet ud. Selvom der er foretaget flere udstykninger, og enkelte gårde har skiftet plads, er det bemærkelsesværdigt, hvorledes bebyggelsen særligt langs Hennebjergvej stort set har været statisk siden omkring år 1800 og givetvis længere tilbage. Antallet af gårde og beliggenheden er således ret identisk med det, man ville se for ca. 200 år siden. Ligeledes vidner de gamle kort om, hvorledes vejforløbet heller ikke har ændret sig siden 1800-tallet. Kulturmiljøet på Hennebjerg samler sig omkring Dejrupvej og Hennebjergvej. På Dejrupvej findes



Dejrupvej 130 blev i 1830 opført i gule mursten, hvilket var ret utraditionelt for egnen.



længst mod vest en af de gamle gårde matrikelnummer 6, opført i 1830 i gule mursten, herudover findes 3-4 huse (Dejrupvej 120-126 og Hennebjergvej 4 og 6), som alle er opført i perioden mellem Første og Anden. Verdenskrig. Disse ejendomme er alle uden særlig arkitektonisk interesse og udgør heller ikke en del af det historiske interessante miljø i Hennebjerg. Derimod ligger der langs Hennebjergvej syv ejendomme på en syd-nordgående linje, som alle er med til at give Hennebjerg sit karakteristiske præg, og som gør området interessant i denne sammenhæng. Disse ejendomme er opført fra slutningen af 1700-tallet og frem til 1867 og udgør en helhed, der viser en typisk landsby i første halvdel af 1800-tallet.

Gårdene er typisk to eller trelængede landbrugsejendomme, opført i vestjysk byggestil. Bygningerne er placeret

på kanten til Rolfsø, hvilket giver et meget stemningsfuldt gårdmiljø. De fleste gamle bygninger har bevaret mange smukke detaljer som kviste, lastluger, støbejernsvinduer og murankre, hvilket er med til at give området en charmerende helhed. Gårdene er ikke et eksempel på en bygningsmasse, der er gennemrestaureret, men et eksempel på ejendomme med mange bevaringsværdige elementer, der giver stedet en særlig ånd. I dag optræder bygningerne med mange arkitektoniske kendetegn, og overalt får man varierede oplevelser, når man færdes omkring de gamle gårde i de naturnære omgivelser. Ingen af ejendommene på Hennebjerg er i dag fredet, og kun få er erklæret bevaringsværdige. Historisk og arkitektonisk ville det være ønskeligt, hvis der blev udarbejdet en samlet bevaringsplan for området.

De fleste bygninger har bevaret den vestjyske byggestil med smalle, lave bygninger. Flere bygninger fremstår dog pudset i dag, hvilket de givetvis ikke har været oprindeligt.

Noter

1. Evald Kappelskov: *Om Henne Sogn gennem tiderne*. Genoptrykning. Henne 1982, s. 284ff.
2. Palle Uhd Jepsen: *Filsø*. Varde 2012, s. 291f.
3. Kappelskov, s. 285ff.